

IME ZAGREBAČKOGA BISKUPA U ZADARSKOJ ISPRAVI KRALJA KOLOMANA

Prilog pitanju o obrednom jeziku u počecima zagrebačke biskupije

Danijel ALERIĆ, Zagreb

U ženskom benediktinskom samostanu sv. Marije u Zadru — što ga je g. 1066. obnovila Čika, polusestra kralja Petra Krešimira IV —¹ čuva se isprava koja je znamenita po tome što se jedino u njoj spominje Kolomanovo krunjenje za hrvatsko-dalmatinskoga kralja u Biogradu na moru g. 1102. Ta isprava, kojom kralj Koloman zajamčuje »vječni mir i kraljevsku slobodu« ovome samostanu, počinje, naime, ovako: »Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi, milesimo centesimo secundo. Ego Collomannus dei gratia rex Ungarie, Chroatie atque Dalmatie. Saluo abito consilio postquam coronatus fui Belgradi supra mare, in urbe regia, rogatu subscriptorum meorum comitum, pro karitate dei et remedio anime mee, dono perpetuam pacem et regiam libertatem monasterio sanctę Marię monialium, quod situm est in Iadera . . .«²

Na žalost, isprava nam se nije sačuvala u originalu, nego u prijepisu, koji se nalazi u samostanskom zborniku isprava, u onom njegovu dijelu koji je prepisan »najkasnije oko g. 1150. do 1170«.³ Kako se original nije sačuvala do naših dana, mađarski su povjesničari potkraj prošloga stoljeća — zaneseni mišlju kako su njihovi preci Hrvatsku osvojili, a ne zadobili na osnovu baštinskoga prava ili ugovora — počeli ovu ispravu proglašavati krivotvorinom iz XII st. Dokaze da je isprava krivotvorena tražili su u prvom redu u imenima svje-

¹ Usp. V. Novak, Zadarski kartular samostana sv. Marije, Zagreb, 1959, str. 29. i 38.

² Ib., str. 256.

³ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, dio I, Zagreb, 1914 (u daljnjem tekstu: Priručnik), str. 533—534. — V. Novak (o. c., str. 189) drži da je samostanski zbornik nastao »u polovini XII stoljeća«.

doka, naročito u imenima i naslovima dvojice biskupa: egerskoga i zagrebačkoga (*Procopius Acriensis* i *Sigindinus Zagoriensis*),⁴ zatim u činjenici što kralj Koloman izdaje ispravu samostanu sv. Marije u Zadru koju godinu prije nego što je postao gospodarom Zadra (1105), pa u činjenici da se u trogirskoj ispravi od g. 1107. o Kolomanovu krunjenju govori kao o budućem događaju (u futuru), itd. Hrvatski su povjesničari uspješno obarali te »dokaze« o krivotvorini, i u to teško vrijeme, kad su Mađari bili gospodari u Hrvatskoj, vjerovali su da će na svjetlo dana jednom ipak izaći i original Kolomanove isprave. Nada u otkriće originala temeljila se na jednostavnoj činjenici da je samostanska klauzura bila tako stroga da u samostan nije, osim samostanskoga ispovjednika, smio kročiti nijedan muškarac. Učenjaci koji su se zanimali za samostanske isprave dobivali bi ih kroz specijalni rešetkasti otvor, ali tako da nikad nisu mogli biti sigurni ne krije li se u samostanu još kakva isprava koja slučajno nije bila na dohvat ruke redovnice koja bi te isprave donosila. Kako je čežnja za otkrićem originala ove isprave bila upravo neizmerno velika, najbolje svjedoči ovaj odlomak iz jedne Tkalčićeve rasprave: »Kad sam... god. 1873. prepisivao u zadarskih arhivih povelje za 'Codex diplomaticus', tada već zanimalo me je, da pronađem izvornu listinu, te dobrotom tadanjega nadbiskupa Petra Maupasa, bijaše mi dozvoljeno, da u pratnji koludričkoga izpovjednika Jezuite Tita, spirituala u ondješnjem sjemeništu, uljeznom preko najstrožije klausure, u koludrički arhiv. Bilo je to 8. svibnja r. g. kada nas sama abatisa pričeka na ulazu i dugim hodnikom povede

⁴ Šišić je u Priručniku (str. 529) pogrešno uzimao da je *Procopius Acriensis* bio biskup đurski, tj. đerski (: Győr). Vjerojatno slijedeći Šišića, u istu pogrešku u najnovije vrijeme upada V. Novak (o. c., str. 57). Pridjev *Acriensis* ili, bolje, *Agriensis* izveden je, zapravo, od imena *Agria*, tj. od latinskoga imena za grad koji je u mađarskom jeziku poznat pod imenom *Eger*, u njemačkom jeziku pod imenom *Erlau*, a u hrvatskom jeziku pod imenima *Jegar*, *Egar*, *Egra* i *Egrija*. (Usp. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, s. v.) To je, dakle, onaj grad na čijoj je biskupskoj stolici — ako je vjerovati ugarskim ljetopiscima — kralj Ladislav želio vidjeti svoga budućeg nasljednika Kolomana. (Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 370; ovdje se upotrebljava mađarsko i njemačko ime grada.) — Od spomenutih hrvatskih imena za ovaj mađarski grad u novije se doba najviše upotrebljavalo ime *Jegar*. Pridjev *jegarski* javlja se čak i u Šišićevu Priručniku (str. 530 i 536), i to baš u citatu iz kojeg se može sasvim jasno razabrati da pridjevu *jegarski* odgovara latinski pridjev *Acriensis*. Šišić u Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925 (u daljnjem tekstu: Povijest Hrvata), već i spomenutoga biskupa Prokopija zove biskupom jegarskim (str. 635) i tako tiho popravljajući svoju pogrešku iz Priručnika. Kako upotreba tuđih zemljopisnih imena u ponašenom obliku može dovesti do nesporazuma ako ponašeni oblik ne živi punim životom na cijelom području našega jezika, u ovoj se raspravi upotrebljavaju pridjevi *egerski* (: *Eger*) i *đerski* (: *Győr*).

u nekakovu ćeliju, natrpanu živežom i rubeninom, u sriedi koje bijaše velika drvena škrinja, t. j. samostanska pismohrana. Otvoriv ju, začudih se ne malo nad tim arhivalnim blagom onako samo nabacanim i neuređenim, a da u njem pronađem izvornik, za koj sam i došao ovamo, trebalo bi mnogo danah, dočim moj dopust bijaše ograničen samo za jedan sat. Tužna srca rastadoh se s timi svjedoci, koji bi mi mogli koju važnu crtu iz davne naše prošlosti izpripovjediti...»⁵

Danas se, kako po svemu izgleda, moramo pomiriti s time da se Kolomanovu originalu nikad neće ući u trag, ali nakon onoga što je o ovoj ispravi napisao Šišić, upuštajući se u polemiku s najvećim mađarskim zagovaračem mišljenja o krivotvorini — povjesničarom Paulerom, ne može više biti nikakve sumnje u to da je original jednom postojao.⁶

Pa ipak, uza sve to što je raspršio sve sumnje u autentičnost ove isprave, Šišić nije dokraja odgovorio na jedno od najzanimljivijih pitanja u vezi s njome. Mađarskim je povjesničarima bilo, naime, sumnjivo osobito ime i naslov zagrebačkoga biskupa koji u toj ispravi nastupa kao svjedok, odmah nakon egerskoga biskupa Prokopija, i — prema složnom čitanju paleografa — potpisuje se ovako: »Sigindinus, Zagoriensis episcopus, laudo.«⁷ Smatrali su da je ime *Sigindinus*, koje »podsjeća na stari rimski svijet«, neobično »bar za mađarskoga biskupa XII st.«, a neobjašnjivo im je bilo i to što se taj biskup zove zagorskim, a ne zagrebačkim.⁸

Šišić je s lakoćom odbacio sumnju najprije u naslov toga biskupa, upozorivši na ispravu koju je kralj Koloman g. 1111. izdao samostanu sv. Hipolita na brdu Zoboru (kod Njitre) i u kojoj se, uz ime jednoga drugoga zagrebačkoga biskupa, može također pročitati isti naslov: »Anno M. C. XI. concurrente VI., epacta nona, indictione IIII., regnante Colomanno rege piissimo Hungarorum, presidente Strigoniensi sedi domino L. metropolitano, confirmatum est hoc privilegium sancti Ypoliti et sigillatum per manus domini Manasis episcopi Zagoriensis, iussu predicti regis.«⁹ O tome nije moglo biti nikakve sumnje jer se, srećom, ova Kolomanova isprava saču-

⁵ I. K. Tkalčić, Biskupi zagrebački. Od osnutka biskupije do XIV. vieka, Katolički list, Zagreb, 1892, str. 60.

⁶ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 533. i d.

⁷ Usp. V. Novak, o. c., str. 257.

⁸ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 530.

⁹ Usp. Fejérpataky L., Kálmán király oklevelei, Budimpešta, 1892, str. 44 (v. i priloženi faksimil isprave).

vala u originalu. Šišić stoga s posebnim zadovoljstvom ističe: »Dakle je time bjelodano dokazano, da je na onoj zadarskoj ispravi od god. 1102. sasvim korektno napisano ono 'episcopus Zagoriensis', a ne 'pokvareno', kao što Pauler tvrdi... Šta više, s više se razloga može tvrditi, kad bi na zadarskoj diplomi bilo napisano 'Zagrabiensis', mjesto 'Zagoriensis', da bi to bilo sumnjivo, a ne obratno, jer se očito biskupija zagrebačka u prvom početku zvala (možda u puku) 'Zagoriensis', uz 'Zagrabiensis'; poslije 1111. uopće nema više naziva 'Zagoriensis', već isključivo 'Zagrabiensis'. Treba dakle kazati, da upravo izraz 'Zagoriensis' najjasnije dokazuje, da je naša isprava autentična i jedino iz Kolomanovih vremena, jer jedan kasniji falsifikator potkraj XII. vijeka u Zadru, nikako ne bi mogao znati za ovu staru razliku između 'Zagoriensis' i 'Zagrabiensis'.«¹⁰

Na sličan način — služeći se analogijom — Šišić odbacuje sumnju i u ime zagrebačkoga biskupa: »Što se Pauler tobože čudi egzotičnosti imena 'Prokopije' i 'Sigindun', držim da bi s istim pravom to mogao učiniti kod inače sasvim zajamčena imena biskupa zagrebačkoga *Manasis*, ili kod imena istodobnoga nadbiskupa ostrogonškoga *Serafina*, ili Prokopijevih prvih nasljednika *Volfera* i *Bestrije*.«¹⁰

Međutim, da je ime *Sigindin* čudnije od bilo kojega imena što ga ovdje navodi Šišić, dovoljno svjedoči način na koji ovo ime čitaju čak i oni koji su pred vlastitim očima imali Kolomanovu ispravu iz zbornika isprava samostana sv. Marije ili pak dobar faksimil isprave iz toga zbornika. Tako I. Kukuljević u svom članku *Dva dosad nepoznata biskupa zagrebačka XII vijeka* ovo ime donosi samo u obliku *Singidun*.¹¹ I. K. Tkalčić u svojoj raspravi o biskupima zagrebačkim do XIV st. ovo ime donosi u obliku *Singidin* i, rjeđe, u obliku *Sigindun*, a prilikom navođenja onoga dijela Kolomanove isprave gdje se spominju dva biskupa kao svjedoka donosi ga u obliku *Singidinus*.¹² Ovo je ime u Kukuljevićevoj *Diplomatičkom zborniku*, a zatim i u Smičiklasovu istoimenom zborniku doneseno, doduše, u obliku *Sigindinus*, ali Smičiklas u bilješci spominje ovo ime u obliku *Singidun*,¹³ dok ga u indeksu imena na kraju zbornika donosi u obliku *Singidinus*.¹⁴

¹⁰ F. Šišić, Priručnik, str. 536.

¹¹ Usp. I. Kukuljević, *Dva dosad nepoznata biskupa zagrebačka XII vijeka*, Zagrebački katolički list, Zagreb, 1856, str. 33—34.

¹² Usp. I. K. Tkalčić, o. c., npr. str. 60. i 61.

¹³ Usp. T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. II, Zagreb, 1904, str. 394.

¹⁴ *Ib.*, str. 477.

Osobito je zanimljivo da i sam Šišić u svom *Priručniku* i u svojoj *Povijesti Hrvata* objavljuje faksimil Kolomanove isprave, a ipak u tim djelima ime zagrebačkoga biskupa donosi gotovo uvijek u obliku *Sigindun*.¹⁵ Šišić ovo ime donosi u istom, samo polatinjenom obliku (*Sigindunus*) čak i onda kad u svom *Priručniku* prenosi jedan citat iz Krčelićeva djela, gdje se ovo ime spominje, zapravo, u obliku *Singidunus*.¹⁶ Šišić je pedantan do te mjere da u popisu tiskarskih pogrešaka na početku svoga *Priručnika* (str. XV) upozorava da na str. 56. toga djela umjesto *Amsterdami* treba da stoji — *Amstelae-dami* (riječ je o latinskom obliku nizozemskoga grada Amsterdama u kojem je tiskano Lucićevo djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*), pa kad on ne opaža da bi u tom istom djelu trebalo na više mjesta popraviti i oblik spomenutoga imena, onda ne preostaje ništa drugo nego da se zaključi kako je i Šišiću to ime moralo biti — čudno.

¹⁵ U *Priručniku* se samo jednom ovo ime donosi u obliku *Sigindin* (v. str. 525), naravno, ako se izuzme tiskana Kolomanova isprava u kojoj ovo ime dolazi u obliku *Sigindinus*.

¹⁶ Usp. F. Šišić, *Priručnik*, str. 522. i 523, i B. A. Krčelić, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I*, Zagreb (1770), str. 74—75. — Ovdje treba podsjetiti da je prema svjedočanstvu B. A. Krčelića (1715—1778) postojala jedna bilješka u nekom starom spisu u kojoj se izričito govorilo o zagrebačkom biskupu kojemu je bilo ime *Singidunus* (!) i o ulozu koju je, navodno, taj biskup odigrao prilikom sklapanja ugovora između kralja Kolomana i predstavnika hrvatskih plemena g. 1102. Taj se spis nije sačuvao do naših dana, ali Krčelić u svom djelu citira u cijelosti onu bilješku i upravo na osnovu nje unosi spomenutoga biskupa u svoj popis zagrebačkih biskupa, upozoravajući pri tom na činjenicu da se ime toga zagrebačkog biskupa sačuvalo i u Kolomanovoj ispravi samostanu sv. Marije. Krčelić je tako bio prvi koji je ovoga biskupa — pod imenom *Singidunus* — unio u popis zagrebačkih biskupa. — Šišić je, bez sumnje, dokazao da se Krčelićev citat iz izgubljenoga spisa — »uz neke izmišljotine sastavljačeve (ali ipak *kombinatorne* naravi)« — temelji na Lucićevu izdanju zapisa o ugovoru između dvanaestorice predstavnika hrvatskih plemena i kralja Kolomana (*Apendikula, Qualiter*) i na Lucićevu izdanju Kolomanove isprave samostanu sv. Marije. (Usp. F. Šišić, *Priručnik*, str. 523 i *Povijest Hrvata*, str. 639, u bilješci.) Međutim, on je već u *Priručniku* (str. 524) isticao kako »jedva može da bude sumnje« u to da je autor ovoga Krčelićeva citata i cijeloga izgubljenoga spisa bio Pavao Ritter Vitezović (1652—1713), a to svoje mišljenje iznio je i u *Povijesti Hrvata* (str. 639, u bilješci). Dapače, on je u *Priručniku* (str. 524) uzimao da je Vitezović ovaj citat sastavio oko g. 1700. U vezi s ovim mišljenjem o Vitezoviću kao autoru Krčelićeva citata treba upozoriti kako Šišić gubi iz vida činjenicu da je Vitezović g. 1708. sastavio popis zagrebačkih biskupa (*Ordo pontificum ecclesie zagrabienensis*), koji je do danas ostao u rukopisu (ovaj se rukopis čuva u arhivu Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu; za godinu kad je nastao usp. I. K. Tkalčić, o. c., str. 50), a u njemu nema ni traga biskupu Singidunu, o kojemu se toliko govori u Krčelićevu citatu. Na osnovu ove činjenice može se samo dokazivati da Vitezović nije autor Krčelićeva citata, svejedno pretpostavi li se da je onaj izgubljeni spis sastavio prije popisa zagrebačkih biskupa ili nakon toga popisa: teško je, naime, vjerovati da bi u prvom slučaju naprosto zaboravio na biskupa Singiduna, a još teže da u drugom slučaju ne bi u svoj neobjavljeni popis naknadno uvrstio ime toga biskupa.

Najzanimljivije je, svakako, da i Viktor Novak, poznati naš paleograf, griješi u pisanju imena o kojem se ovdje govori, i to baš u djelu u kojem svestrano obrađuje zbornik isprava samostana sv. Marije i objavljuje faksimilirano izdanje cijeloga toga zbornika. U tome djelu Novak ovo ime navodi redovno u obliku *Sigindun*.¹⁷ Jedino u tiskanoj Kolomanovoj ispravi u tom djelu ovo se ime pojavljuje u obliku *Sigindinus*; ali, već u bilješci uz ovo ime na istoj strani javlja se i oblik *Singidinus*.¹⁸

Zbog svega je toga razumljivo što se u najnovijem *Šematizmu zagrebačke nadbiskupije*, na mjestu gdje se spominje zagrebački biskup iz Kolomanove isprave, upozorava: »Njegovo su ime mnogi čitali na razne načine, ali u faksimilu izvorne isprave njegovo ime glasi SIGINDINUS.«¹⁹

Činjenica da je mađarskim povjesničarima ime zagrebačkoga biskupa u ispravi koju je Koloman izdao samostanu sv. Marije bilo sumnjivo i podsjećalo ih »na stari rimski svijet« (dakako, na Singidunum, grad koji se nalazio na mjestu današnjega Beograda), pa činjenica da ovo ime ni najveći hrvatski stručnjaci — povjesničari i paleografi — nikako nisu mogli upamtiti u onom obliku u kojem se ono zaista pojavljuje u spomenutoj Kolomanovoj ispravi, i, na kraju, činjenica da je Šišić — braneći mogućnost postojanja toga biskupskoga imena — istodobno dopuštao mogućnost da je prepisivač isprave griješio prilikom prepisivanja ostalih imena u njoj i (jer su nam neka od tih imena poznata iz drugih isprava u ispravijem obliku) baš u tome vidio »krepak dokaz« da je prepisivač prepisivao iz originalne isprave —²⁰ sve to navodi na pomisao da je prepisivač Kolomanove isprave pogriješio i prilikom prepisivanja imena zagrebačkoga biskupa.

No da je prepisivač tom prilikom pogrešno prepisao ovo ili ono slovo u tome imenu, to bi, jamačno, već davno bilo opaženo —

¹⁷ Usp. V. Novak, o. c., str. 57, 192. i 278 (u indeksu).

¹⁸ Ib., str. 257.

¹⁹ *Šematizam zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1966, str. 25. — Kako su podaci o zagrebačkim biskupima i nadbiskupima u ovom šematizmu vjerojatno preuzeti uglavnom iz Buturčeve kronotakse zagrebačkih biskupa i nadbiskupa, treba spomenuti da je već Buturac upozoravao na krivo pisanje imena ovoga zagrebačkog biskupa: »Krčelić, Farlati i Šematizam zagrebačke biskupije krivo pišu njegovo ime ‚Singidunus‘ i ‚Singidinus‘.« (J. Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.—1944., Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka, dio I, Zagreb, 1944, str. 21.) Međutim, Buturac je to ime u faksimilu isprave pročitao u obliku *Sigindinis*. (Ib., str. 20.)

²⁰ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 536—537.

stoga ovdje treba pomišljati u prvom redu na to da je ono u Kolomanovu originalu bilo skraćeno pa da je prepisivač pogriješio prilikom pokušaja da razriješi kraticu.²¹ I zaista, ako pretpostavimo da je ime zagrebačkoga biskupa kako se ono javlja u Kolomanovoj ispravi (*Sigindinus*) nastalo kao rezultat razrješavanja kratice *Sigindus*, u kojoj je titla prelazila preko osi slova *d* ili tu os dodirivala s njezine desne strane, morat ćemo se složiti da je tako, kontrakcijom, moglo biti skraćeno i polatinjeno germansko ime *Sigismundus*.²² Prepisivač, zapravo, nije mogao tako lako zaključiti da se ovdje radi o kratici imena *Sigismundus* jer mu, kao Zadraniu, to polatinjeno germansko ime nije moralo biti toliko blisko da bi ga mogao prepoznati u jednoj kratici, pogotovu ako se uzme da titla u toj kratici nije stajala iznad mjesta na kojem je skraćivanje izvršeno, nego ju je od toga mjesta dijelilo u najmanju ruku čitavo jedno slovo.

Zanimljivo je da na postojanje te kratice u Kolomanovu originalu upućuje upravo razlog koji je, po svemu sudeći, ponukao prepisivača da je razriješi, jer ju je on, inače, mogao u prijepisu ostaviti i nerazriješenu, kao kraticu imena biskupa Prokopija u prethodnoj kolaudaciji (*Pcopius*). Da bi se shvatilo o kakvu je razlogu riječ, treba najprije upozoriti na činjenicu da je Kolomanova isprava prepisana beneventanskim pismom, u kojem redovno dolazi uncijalno slovo *d* (sa zavnutom osi), a samo iznimno poluuncijalno, karolinško slovo *d* (s okomitom osi), i to uglavnom onda kad pisar namjerava iskoristiti okomitu os takva slova da bi preko nje mogao povući titlu.²³ Na osnovu toga može se zaključivati da je u Kolomanovu originalu slovo *d* u kratici *Sigindus* bilo poluuncijalnoga, karolinškoga karaktera (a možda je i cijela isprava bila pisana karolinom) pa je titla prelazila preko okomite osi takva slova *d* ili je tu os samo dodirivala s desne strane, izgledajući pri tom poput njezina ogran-

²¹ Da su prepisivači znali činiti pogreške ove vrste, dovoljno svjedoči činjenica da se na jednom drugom mjestu u zadarskom samostanskom zborniku (fol. 9 v.), umjesto imena *Cledinus*, prepisivačevom krivnjom pojavljuje ime *Cesar*, »jer je vjerojatno u originalu bila sigla C., koju je prepisivač, odnosno sastavljač u polovini XII. stoljeća, pogrešno razriješio«. (Usp. V. Novak, o. c., str. 196.)

²² Po svome karakteru (ne uzimajući u obzir položaj title) kratica *Sigindus* (= *Sigismundus*) najviše bi nalikovala kratici *ondam* (= *ostendam*), koju u svom rječniku kratica donosi Cappelli s oznakom da je preuzeta iz spomenika koji je nastao u XII st. (Usp. A. Cappelli, Dizionario di abbreviature latine ed italiane, Milano, 1929, s. v.)

²³ Usp. V. Novak, Latinska paleografija, Beograd, 1952, str. 157.

ka.²⁴ Prilikom prepisivanja ove kratice prepisivač je vjerojatno uočio titlu istom onda kad je već bio ispisao u beneventanskom pismu običnije, uncijalno slovo *d*. Kako je preko zavinate osi toga slova više nije mogao povući, jer to ne bi bilo u skladu u prvom redu s njegovim načinom upotrebe toga znaka,²⁵ on je odlučio da kraticu razriješi, držeći pri tom da je u njoj izostavljeno koje slovo što je u imenu dolazilo nakon slova *d*. Tako je kraticu razriješio mehanički, po svoj prilici vjerujući da se ovdje radi o imenu koje po završnim slovima pripada skupini imena kao što su *Bernardinus* (: *Bernardus*), *Galdinus* (: *Galdus*) i sl. Zanimljivo je da je tom prilikom opet učinio lapsus calami napisavši *Sigindinis* umjesto *Sigindinus*, ali je tu svoju pogrešku popravio ispisujući slovo *v* nad posljednjim slovom *i*.

Na postojanje kratice *Sigindus*, s titlom koja je dodirivala okomitom os poluuncijalnoga slova *d* s desne strane, upućuje, posredno, i činjenica da je u citiranom početku ove iste Kolomanove isprave oblik *remedio* napisan tako da je povrh skraćenoga oblika *radio* dodan ispušteni slog *me*, i to desno umjesto lijevo od zavinate osi uncijalnoga slova *d*. Naime, ovdje je u Kolomanovu originalu, po svoj prilici, bila kratica *radio*, pri čemu je titla — kao i kasnije u kratici *Sigindus* — dodirivala os poluuncijalnoga slova *d* s njezine desne strane, ali je prepisivač ovu kraticu zabunom prepisao s uncijalnim oblikom slova *d*, pa mu nije preostalo ništa drugo nego da je razriješi naknadnim ispisivanjem ispuštenoga sloga *me*. Pri tom se opet zabunio (zaveden, možda, položajem title u originalu isprave) ili je sebi dopustio toliku slobodu (potaknut manjom visinom dvaju završnih slova) pa je taj slog ispisao desno umjesto lijevo od zavinate osi slova *d*.

²⁴ U spomenutoj kratici *ondam* (= *ostendam*) u Cappellijevu rječniku slovo je *d* uncijalnoga karaktera pa se titla nalazi iznad slova *n* (i pri tom slučajno dodiruje zavintu os slova *d*). Ovdje se, na žalost, ne mogu pozvati ni na jednu kraticu iz koje bi se vidjelo da je titla mogla prelaziti preko okomite osi karolinškoga slova *d* ili tu os dodirivati s desne strane i onda kad je označivala da je u kratici ispušteno isključivo koje slovo prije skupine koju je činio suglasnik ili samoglasnik i slovo *d*. Ali, upozoravam npr. na kraticu *miscdie* (= *misericiđie*) u *sakramentariju sv. Margarete MR 126* (fol. 13 r.) gdje titla izgleda kao desni ogranak osi slova *d*. Pri tom je zanimljivo da se u ovom spomeniku iz XI st. u istom retku javlja i kratica *ecclia* (= *ecclesia*) gdje titla također izgleda kao desni ogranak, samo u ovom slučaju kao desni ogranak osi slova *l*. (Usp. A. Vidaković, *Sakramentar MR 126* Metropolitanske knjižnice u Zagrebu, p. o. iz 287. knjige Rada JAZU, Zagreb, 1952, tabla I.)

²⁵ U onom dijelu zbornika samostana sv. Marije što je pisan rukom ovoga prepisivača nisam mogao naći nijedno uncijalno slovo *d* preko čije bi zavinate osi prelazila titla. Nasuprot tome, već u samom tekstu Kolomanove isprave ima više kratice gdje titla prelazi preko okomite osi poluuncijalnog, karolinškog slova *d*.

Prihvati li se sada moje mišljenje da je biskupu koji je upravljao zagrebačkom biskupijom g. 1102. bilo ime *Sigismundus*, onda bi se iz činjenice da se ovdje radi o polatinjenom germanskom imenu mogao izvlačiti zaključak da je i ovaj biskup bio germanskoga porijekla. Međutim, kako je svetac koji je nosio ovo ime bio od g. 516. do 523. burgundski kralj,²⁶ njegov je kult, bar do XII st., bio proširen valjda isključivo na francuskom jezičnom području,²⁷ pa bi biskup Sigismund, sudeći po tome, mogao vrlo lako biti francuske narodnosti.

Ova druga mogućnost čini se vjerojatnijom jer bi se u tom slučaju moglo pomišljati kako je upravo ovaj biskup najviše pridonio da u Zagreb dospiju obredne knjige koje su sastavljene prema prijedlošcima iz sjeverne Francuske (s područja nadbiskupije ruanske) i koje su postale osnovom staroga zagrebačkog obreda, a i tzv. Radonova biblija koja je prepisana u sjevernoj Francuskoj. Ako se, naime, i uzme da su *sakramentarij sv. Margarete MR 126*, koji je napisan u razdoblju od g. 1073. do 1092. za neki benediktinski samostan sv. Margarete u Ugarskoj (po svoj prilici za samostan sv. Margarete de Hahót kod Somogyvára), zatim *pontifikalni obrednik MR 165* ili tzv. *Missale antiquissimum*, koji je napisan u posljednjem desetljeću XI st. za đerskoga biskupa (prijašnjega panonhalmskoga benediktinca) Chartwirga, a onda i neke druge knjige, među kojima i spomenuta Radonova biblija, koja je oko g. 800. bila prepisana za Radona, opata samostana sv. Vedasta u Arrasu u sjevernoj Francuskoj; ako se, velim, uzme da su te knjige dospjele u Zagreb pri likom osnutka zagrebačke biskupije (oko 1094),²⁸ mogao je za to već

²⁶ Usp. *Enciclopedia cattolica*, sv. XI, Vatikan, s. a., stup. 563.

²⁷ O tom kultu prije početka XII st. svjedoče osobito povijesni toponimi što ih u svom etimološkom rječniku usput navode Dauzat i Rostaing; tako se iz tih navoda razabire, npr., da se u departmanu Loiret još 843. spominje »puteus S. Sigismondi«, a u departmanu Maine-et-Loire još 1080—1096. »eccl. S. Sigismundi«. (Usp. A. Dauzat et Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Pariz, 1963, str. 629, s. v. St-Sigismond.) — Blagdan sv. Sigismunda (16. listopada) Sertić označuje kao tipičan francuski svetački blagdan. (Usp. N. Sertić, *Kalendar zagrebačke stolne crkve 11.—19. stoljeća*, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije..., str. 132. i 150.)

²⁸ Za sve podatke o spomenutim knjigama i o vremenu kad su dospjele u Zagreb usp. D. Kniewald, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI.—XV. stoljeća*, Croatia sacra, god. 10, Zagreb, 1940, str. 2, 5, pa 7—12. i 26—30. Usp. i D. Kniewald, *Benediktinski kodeksi u Zagrebu*, Hrvatska enciklopedija, sv. II, Zagreb, 1941, str. 382—383; D. Kniewald, *Umjetnička vrijednost zagrebačkih liturgijskih kodeksa*, Croatia sacra, god. 11—12, Zagreb, 1943, str. 173; J. Buturac, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094.—1944.*, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije..., str. 20; A. Vidaković, *Sakramentar MR 126* Metropolitanske knjižnice u Zagrebu, p. o. iz 287. knjige Rada JAZU, Zagreb, 1952, str. 56—58. i 75—76; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split, 1965, str. 15.

tada — ako ne isključivo, a ono u dobroj mjeri — biti zaslužan Sigismund, jer je baš on, kao francuski benediktinac čiji je smisao za organizaciju vjerojatno već prije toga bio došao do izražaja u kojem ugarskom samostanu, mogao biti određen za jednoga od glavnih pomoćnika prvoga zagrebačkog biskupa — Duha.

Kako je, prema svjedočanstvu tzv. Felicijanove isprave iz g. 1134, Fančika, dvorski kapelan kralja Ladislava, dodijelio biskupu Duhu pomoćnike iz šomočke i zalske županije,²⁹ moglo bi se s dosta vjerojatnosti tvrditi da je Sigismund došao u Zagreb kao Duhov pomoćnik iz samostana sv. Egidija kod Somogyvára, što ga je g. 1091, na poziv kralja Ladislava, uredio francuski benediktinac Odilon, opat samostana sv. Egidija u Saint-Gillesu u južnoj Francuskoj (kod Nîmesa).³⁰ Samostan sv. Egidija kod Somogyvára upravo je onaj samostan kojemu je, po svojoj prilici prilikom osnutka, kralj Ladislav pripojio ranije osnovani samostan sv. Margarete de Hahót,³¹ za koji je prvotno bio određen *sakramentarij sv. Margarete MR 126*. Da je samostan sv. Egidija kod Somogyvára zaista mogao imati udjela pri osnivanju zagrebačke biskupije, isticao je već Fancev, upozoravajući da je obredna igra *Tractus stellae*, za koju se općenito drži da je nastala u Francuskoj, mogla dospjeti u *pontifikalni obrednik MR 165* samo preko ovoga samostana, koji je »ljubomorno čuvao svoj francusko-latinski karakter birajući uvijek opata iz francusko-latinskih redova sve do god. 1204.«³² Dapače, u tom je smislu g. 1106. bio dobio i povlasticu od pape Paskala II (1099—1118),³² nekadašnjega benediktinca u Clunyju.³³

U prilog pretpostavci da je ovaj zagrebački biskup bio Francuz govore i politički razlozi.

Poznato je, naime, da je kralj Ladislav, osnivač zagrebačke biskupije, potkraj g. 1091. ostavio papu Urbana II (1088—1099) i do svoje smrti (1095) priznavao protupapu Klementa III (1080—1100),³⁴ dok je njegov nasljednik Koloman (1095—1116) ubrzo po stupanju na prijestolje, kao vješt i dalekovidan političar, uznastojao

²⁹ Usp. tekst te isprave u Šišićevu Priručniku, str. 368—369.

³⁰ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 376—378. Usp. i tekst Ladislavljeve isprave o osnutku samostana u Fejérovu zborniku (G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, sv. I, Budimpešta, 1829, str. 468—471).

³¹ Usp. D. Kniewald, o. c., str. 28.

³² Usp. F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925, str. 537.

³³ Usp. *Enciclopedia cattolica*, sv. IX, Vatikan, s. a., stup. 902.

³⁴ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 296. i 297 (u bilješci).

da uspostavi što srdačnije veze s papom Urbanom II.³⁵ Pri tom je potrebno istaći da je posredničku ulogu obavio s uspjehom Francuz Odilon, onaj isti opat benediktinskoga samostana sv. Egidija u Saint-Gillesu u južnoj Francuskoj koji je, na poziv kralja Ladislava, g. 1091. uredio samostan sv. Egidija kod Somogyvára.³⁵ Obično se uzimlje da su kao prva vidljiva posljedica izmirenja ugarskoga kralja i rimskoga pape bile zaruke kralja Kolomana s normanskom princezom Buzilom, čiji je otac (knez Rogerije) bio odlučan privrženik Urbanov.³⁵

Kako je papa Urban II bio rodом iz sjeverne Francuske, iz mjesta Châtillon-sur-Marne, k čemu valja dodati osobito činjenicu da je prije svoga izbora za papu proboravio mnogo godina kao benediktinski monah u glasovitom samostanu u Clunyju (koji je osnovan na tlu stare Burgundije još g. 910),³⁶ čini se posve vjerojatnim da je mudri Koloman iskoristio smrt zagrebačkoga biskupa Duha i, možda po nagovoru spomenutoga opata Odilona, zamolio papu da za biskupa zagrebačke biskupije potvrdi svoga sunarodnjaka Sigismunda — po svoj prilici nekadašnjega uglednijega benediktinca iz samostana sv. Egidija kod Somogyvára, odnosno, in ultima linea, iz pripojenoga samostana sv. Margarete de Hahót — koji se u to vrijeme možda ionako isticao među zagrebačkim svećenstvom.³⁷ Taj je prijedlog, bez sumnje, mogao utjecati na to da se na papinu dvoru zaboravi neugodnost koja je proizlazila otuda što je, kako se po svemu čini, zagrebačka biskupija osnovana uz odobrenje protupape

³⁵ Usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 621.

³⁶ Usp. *Enciclopedia cattolica*, sv. XII, Vatikan, s. a., stup. 905, i I. Ostojić, o. c., sv. I, Split, 1963, str. 42—43.

³⁷ U najstarijem popisu zagrebačkih biskupa — što ga je u sredini XIV st. sastavio Ivan, arcidakon gorički i kanonik zagrebački, i unio u svoje djelo *Statuta capituli Zagrabiensis* — kaže se, doduše, da je zagrebačkom biskupijom nakon biskupa Duha upravljao biskup Bartolomej. (Usp. I. K. Tkalčić, *Povjestni spomenici zagrebačke biskupije*, sv. II, Zagreb, 1874, str. 5.) Međutim, već je Krčelić (o. c., str. 74) sumnjao u to da je ovaj biskup u Zagrebu ikada biskupovao, a noviji šematizmi zagrebačke nadbiskupije ne donose njegova imena u popisu zagrebačkih biskupa. (Usp. *Šematizam zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1966, str. 25.) U spomenutoj raspravi o biskupima zagrebačkim do XIV st. (str. 59) I. K. Tkalčić, ovako objašnjava pojavu Bartolomejeva imena u najstarijem popisu zagrebačkih biskupa: »Naš dakle arcidakon o Bartolomeju nezna upravo ništa, ni za točno vrijeme, niti mu igdje u spomenicima naišao na ime; po svoj prilici dočuo je on u pučkom pričanju nekakovo ime biskupa zagrebačkoga slično imenu Bartolomeja, te ga uvrstio u red biskupah zagrebačkih, a najzgodnije mu se činilo uvrstiti ga među Duha i Fanciku, i njima prazninu onoga razdoblja popuniti.« Usput rečeno, u tom popisu arcidakona Ivana ne spominju se kao zagrebački biskupi ni Sigismund ni Manas, nego nakon Duha i Bartolomeja slijedi biskup Francita (ovako umjesto *Fancica*, kako je ime ovoga biskupa zabilježeno g. 1134. u tzv. Felicijanovoj ispravi).

Klementa III.³⁸ S druge strane, izbor jednoga sposobnog Francuza za biskupa u dijelu hrvatske zemlje koji je nekoliko godina prije toga bio zauzeo kralj Ladislav, mogao se zgodno uklopiti u Kolomanove namjere da zauzme cijelu Hrvatsku i Dalmaciju, jer je ovaj biskup mogao biti najuspješniji zagovarač Kolomanove politike na dvoru jednoga pape francuske narodnosti.³⁹ Drugim riječima, Sigismundov izbor za zagrebačkoga biskupa mogao bi se tumačiti otprilike onako kako se tumače i Kolomanove zaruke s normanskom princezom Buzilom: kao rezultat Kolomanove težnje da zbog svojih državničkih interesa uspostavi što srdačnije veze s papom Urbanom II. Prema tome, trebalo bi uzeti da je do ovoga izbora došlo u razdoblju od sredine g. 1096, kad je opat Odilon djelovao kao posrednik između Kolomana i Urbana II,⁴⁰ do sredine g. 1099, kad je umro Urban II.

U svjetlosti indicija koje upućuju na zaključak da je biskup Sigismund bio Francuz trebalo bi pomišljati da je upravo njegova ruka naknadno unijela u sanktoral *sakramentarija sv. Margarete MR 126* molitvu sv. Fijagriju, koji je kao benediktinac pustinjač umro oko g. 670. kod Meauxa,⁴¹ grada koji se nalazi u sjevernoj Francuskoj, na rijeci Marni, dakle, u kraju u kojem se nalazi i Châtillon-sur-Marne, rodno mjesto pape Urbana II, vjerojatnoga potvr-

³⁸ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 364—365.

³⁹ Ovdje treba upozoriti da je kralj Ladislav nakon svoga ulaska u Hrvatsku (1091) bio poslao papi Urbanu II svečano poslanstvo koje je, kako zaključuje Šišić, imalo od pape u prvom redu isposlovati priznanje i potvrdu njegovih baštinskih prava na Hrvatsku. Tako je Ladislav mislio ne samo utvrditi »svoj položaj kod Hrvata i Dalmatinaca« nego se osigurati i u odnosu prema Bizantu i Veneciji. (Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 301—302.) To se poslanstvo sastojalo od nekih neimenovanih dvorskih kapelana i viteza Sorina koji je, kako misli mađarski povjesničar Fraknói, bio Francuz. (Ib., str. 301. i 316.) Ako je ovaj vitez zaista bio Francuz — a Francuza je moglo biti i među neimenovanim članovima poslanstva — to bi govorilo još više u prilog pretpostavci da je nekoliko godina kasnije Ladislavljev nasljednik Koloman — potaknut sličnim razlozima — doveo na čelo zagrebačke biskupije biskupa francuske narodnosti. Ladislavljevo poslanstvo vjerojatno nije imalo nikakva uspjeha u vezi s najvažnijim ciljem svoga putovanja u Rim, i to stoga što je Urban II bio tada i sve do g. 1096. »u dobrim i gotovo savezničkim odnosima« s bizantskim carem Aleksijem, pa je, sigurno, to i bio razlog zbog kojeg se kralj Ladislav potkraj g. 1091. okrenuo od pape Urbana II i priznao protupapu Klementa III. (Ib., str. 302. i 376.) Međutim, nije prošlo mnogo vremena od Kolomanova stupanja na ugarsko prijestolje, a političke prilike znatno su se izmijenile, pa nije čudo što je Koloman počeo smišljati kako da uspije u onome u čemu nije uspio njegov prethodnik, tj. kako da zauzme cijelu Hrvatsku i Dalmaciju. (Ib., str. 376—377.)

⁴⁰ Usp. F. Šišić, Priručnik, str. 378.

⁴¹ Usp. *Grand Larousse encyclopédique*, sv. IV, Pariz, 1961, str. 995, s. v. Fiacre.

đivača Sigismundova izbora za zagrebačkoga biskupa. Možda je ova podudarnost posve slučajna, a možda je negdje u ovom kraju ili u njegovoj blizini rođen i biskup Sigismund. Kako bilo da bilo, ni za jednoga od poznatih zagrebačkih biskupa iz razdoblja u kojem je molitva sv. Fijagriju unesena u sanktoral *sakramentarija sv. Margarete MR 126* (1094—1131)⁴² ne bi se s tolikom vjerojatnošću kao za Sigismunda moglo tvrditi da je bio Francuz. Naime, za Duha se znade da je bio »boemicus venerabilis vite vir«;⁴³ o Manasu — koji je g. 1111. i 1113. bio i Kolomanov čuvar pečata —⁴⁴ moglo bi se na osnovu njegova imena zaključivati da nije bio Francuz; Fančika — koji je kao kapelan kralja Ladislava uveo biskupa Duha u službu, a u doba kralja Stjepana II (1116—1131) i sam upravljao zagrebačkom biskupijom —⁴⁵ mogao je po mišljenju arciđakona Ivana biti baš Francuz, ali treba reći da je arciđakon Ivan ovaj svoj zaključak izvodio na osnovu imena *Francita*, kako je bio pogrešno pročitao ime toga biskupa (»et forsān fuit Gallicus, quod nomen suum quasi importat«);⁴⁵ napokon, za Macilina — koji je postao zagrebačkim biskupom vjerojatno g. 1131 —⁴⁶ Krčelić kaže, pozivajući se na neki stari spis, da je bio Talijan.⁴⁷

Podaci što su se ovdje iskristalizirali o zagrebačkom biskupu koji se spominje u Kolomanovoj zadarskoj ispravi iz g. 1102, potvrđuju, dakle, općenito prihvaćenu Ritigovu, Fancevljevu i Kniewal-

⁴² Usp. D. Kniewald, Zagrebački sakramentarij sv. Margarete MR 126, Hoffillerov zbornik, Zagreb, 1940, str. 454.

⁴³ Usp. tekst tzv. Felicijanove isprave u Šišićevu Priručniku, str. 368—369.

⁴⁴ Usp. tekst Kolomanovih isprava samostanu sv. Hipolita na brdu Zoboru u Fejérpatakya, Kálmán király oklevelei, Budimpešta, 1892, str. 42—44. i 55—62. Usp. i F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 635 (u bilješci).

⁴⁵ Usp. I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici zagrebačke biskupije, sv. II, Zagreb, 1874, str. 5. — Zanimljivo je da je Tkalčić u spomenutoj raspravi o biskupima zagrebačkim do XIV st. (str. 65) vidio u Fančiki biskupa slavenske krvi: »Fancika bijaše nedvojbeno Slaven, kao i prvi biskup Duh, koga je on, kao bivši kapelan kralja Ladislava i ustolio kao prvoga biskupa, te pošto se on spominje u poveljah također i pod imenom Fančuk, bismo rekli, da se je zvao Vanjčko, što je diminutiv od Ivana, t. j. Ivanjček ili Vanjček.« Mađari, međutim, dosta uvjerljivo dokazuju da je ime *Fančika*, u stvari, pomadareno talijansko ime *Francisco* (koje se u obliku »*Fanciska* vagy *Fantiska*« javlja već g. 1070): »Fancsika különben (az olasz Francisco magyarosítása) az Arpádok idejében nagyon elterjedt személynév; változatai Fanciska, Fantiska és Francsik.« (Usp. *Révai nagy lexiconna az ismeretek enciklopédiája*, sv. VII, Budimpešta, 1913, str. 176, s. v. Fancsika, Fanciska.)

⁴⁶ Usp. I. K. Tkalčić, Biskupi zagrebački. Od osnutka biskupije do XIV. vieka, Katolički list, Zagreb, 1892, str. 66.

⁴⁷ Usp. B. A. Krčelić, o. c., str. 75.

dovu tezu da je latinski, a ne staroslavenski bio bogoslužni jezik u najstarijem razdoblju zagrebačke biskupije. Nakon ovoga moglo bi biti sporno samo to da li je prvi zagrebački biskup — Čeh Duh — poznavao, bar koliko-toliko, i staroslavenski jezik. Zasad — poslije Hammove rasprave o glosama u Radonovoj bibliji —⁴⁸ treba držati da toga jezika biskup Duh nije poznavao, odnosno da je na položaj zagrebačkoga biskupa došao iz čisto latinskoga benediktinskog samostana.

Budući da je nedavno Marija Pantelić dokazala da prijedlošci za najstariji sanktoral u glagoljaškim obrednim knjigama vuku svoje porijeklo iz francuskih benediktinskih samostana —⁴⁹ dakle, kao i prijedlošci za najstariji sanktoral u obrednim knjigama zagrebačke biskupije —⁵⁰ tako, na kraju, postaje još uvjerljivije i njezino mišljenje da je sanktoral iz tih prijedložaka dospio u glagoljaške obredne knjige preko Zadra, odnosno preko vjerskih središta u Italiji (u prvom redu onoga u Anconi), a ne preko Zagreba, odnosno preko benediktinskih samostana u Ugarskoj.⁴⁹

R é s u m é

LE NOM DE L'ÉVÊQUE DE ZAGREB DANS LA CHARTE DE ZADAR DU ROI KOLOMAN

Contribution au problème de la langue liturgique au commencement
de l'Évêché de Zagreb

A Zadar, dans le couvent de Sainte-Marie, appartenant aux bénédictines, se trouve une charte importante en tant que seul document faisant mention du couronnement, en 1102 à Biograd-sur-mer, du roi hongrois Koloman comme roi croato-dalmate. Comme il ne s'agit pas, en réalité, de la charte originale mais d'une copie datant du milieu du XIIe siècle, les historiens hongrois de la fin du siècle dernier l'ont déclarée falsifiée. Bien que Šišić ait prouvé, d'une manière documentée, l'authenticité de cette charte de Koloman, le nom de l'évêque de Zagreb, y apparaissant en tant que témoin, reste toutefois insuffisamment expliqué. Son nom (*Sigindinus*) — dont aucun autre document ne fait mention, et qui par son aspect leur rappelait trop le «monde antique romain» — a fourni, aux yeux des historiens hongrois, la preuve la plus convaincante que la charte était falsifiée.

Šišić, lui-même, admettait déjà la possibilité que le copiste eût commis des erreurs en copiant les noms de la charte de Koloman. Certains de ces noms

⁴⁸ Usp. J. H a m m, Glose u Radonovoj bibliji, Slovo, sv. I, Zagreb, 1952, str. 19—32.

⁴⁹ Usp. M. P a n t e l i ć, Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb, 1967, str. 76—77.

⁵⁰ Usp. osobito N. S e r t i ć, Kalendar zagrebačke stolne crkve 11.—19. stoljeća, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije..., str. 148—179. Usp. također i djela koja su spomenuta u bilj. 28.

étant connus des autres chartes sous une forme plus correcte, Šišić voyait justement dans ce fait une »preuve vigoureuse« que le copiste devait avoir sous ses yeux le texte de la charte originale. Le nom *Sigindinus* est sans doute le résultat d'une erreur assez compliquée commise par le copiste. Supposant notamment qu'il est le résultat de l'analyse de l'abréviation *Sigindus* où le tilde barrait l'axe de la lettre semi-unciale, carolingienne *d* (à axe vertical) ou bien il touchait cet axe à la partie droite — de la même manière pouvait être abrégé, par contraction, le nom germanique latinisé *Sigismundus*. En réalité, le copiste ne pouvait conclure facilement qu'il s'agissait là de l'abréviation du nom *Sigismundus*, parce que, originaire de Zadar, il n'était pas assez familiarisé avec ce nom pour être en mesure de la reconnaître sous forme d'abréviation.

En faveur de l'existence de l'abréviation *Sigindus* dans l'original de la charte de Koloman, témoigne le fait qui a déterminé le copiste, semble-t-il, à résoudre non seulement cette abréviation mais aussi, vraisemblablement, l'abréviation *redio* (= *remedio*) au commencement de la charte. Il semble que dans la charte originale de Koloman la lettre *d* des abréviations *redio* et *Sigindus* avait le caractère semi-uncial, carolingien (peut-être, la charte en entier était-elle écrite en caractères carolingiens); le tilde barrait l'axe vertical de la lettre *d*, ou bien il touchait cet axe seulement à sa partie droite, et donnait l'impression de n'en constituer qu'une ramification. En copiant les abréviations, le copiste s'est probablement rendu compte de l'existence d'un tilde après avoir déjà écrit la lettre unciale *d* qui dans la »beneventana« (dont il se servait) était plus habituel. Comme il ne pouvait plus barrer par un tilde l'axe courbé, du fait que cela ne correspondait pas aux règles de l'emploi du tilde dans la »beneventana« et respectivement à la manière dont il employait le tilde, il s'est décidé à résoudre les abréviations. Tandis qu'il a résolu l'abréviation *redio* en superposant les lettres *me* aux lettres *io* (!), il a commencé à résoudre l'abréviation *Sigindus* immédiatement après avoir, par erreur, écrit la lettre unciale *d*, convaincu qu'il s'agissait là d'un nom appartenant, d'après les lettres finales, au groupe des noms comme *Bernardinus* (: Bernardus), *Galdinus* (: Galdus) etc.

En dépit de l'origine germanique du nom *Sigismund*, plusieurs indices nous autorisent à conclure que l'évêque de Zagreb de ce nom était d'origine française:

1. le culte de Saint-Sigismond, roi bourgond (516—523), était répandu, au moins jusqu'au XIIe siècle, très probablement sur le seul territoire linguistique français;

2. les livres liturgiques parvenus à Zagreb, peut-être à l'occasion de la fondation de l'Evêché de Zagreb (vers 1094), et devenus par la suite la base de l'ancien rite zagrébois (parmi ces livres ce distingue particulièrement le »sacramentarium« de Sainte-Marguerite MR 126) étaient faits d'après un original provenant de la France du Nord; on peut en conclure qu'ils étaient apportés à Zagreb en partie ou entièrement par les soins de Sigismond; en tant que bénédictin marquant du couvent hongrois de Saint-Egide près de Somogyvár, il était probablement désigné d'abord comme un des coadjuteurs les plus importants du premier évêque de Zagreb — Duh;

3. au commencement de son règne, le roi Koloman a fait tout son possible pour lier de nouveau les relations avec le pape Urbain II (1088—1099), que son prédécesseur Ladislas avait interrompues vers la fin de 1091; l'Evêché de Zagreb étant fort vraisemblablement fondé avec le consentement de l'anti-pape Clément III, le roi avait beaucoup de raisons pour désigner à sa tête un évêque qui, de même que le pape Urbain II, était Français, et tout particulièrement vu le fait qu'il espérait que cet évêque serait le meilleur interprète, auprès du pape, de ses aspirations à la conquête de toute la Croatie et de la Dalmatie;

4. c'est un Français, Odilon, qui, à l'occasion de la prise de ces contacts, avait mené avec succès à sa fin cette mission médiatrice — et c'était ce même abbé du couvent de Saint-Egide à Saint-Gilles (France Méridionale) qui a fondé en 1091 le couvent de Saint-Egide près de Somogyvár, mentionné ci-dessus — et l'on peut supposer qu'il désirait à son tour un Français à la tête de l'Evêché de Zagreb.

On peut supposer, à la lumière de ces faits, que c'était justement l'évêque Sigismond qui, ultérieurement, a introduit dans le sanctoral du »sacramentarium« de Sainte-Marguerite MR 126 la prière à Saint-Fiacre, mort comme ermite bénédictin près de Meaux (France du Nord) vers 670.

Les données sur l'évêque de Zagreb, dont fait mention la charte du roi Koloman de Zadar datant de 1102, qui se sont cristallisées ici, confirment donc la thèse, généralement admise, de Ritig, Fancev et Kniewald que la langue liturgique de la période la plus ancienne de l'Evêché de Zagreb était le latin et non pas le slavon. D'après ce qu'on peut conclure — surtout après l'étude de J. Hamm sur les gloses dans la Bible de Rado — le premier évêque de Zagreb, le Tchèque Duh, ne connaissait pas le vieux slave. A cause de tout cela devient encore plus convaincante la thèse de M. Pantelić à savoir que le sanctoral provenant des couvents bénédictins en France, est inclus dans les livres liturgiques glagolitiques quelque part à Zadar, ou bien dans un des centres religieux d'Italie et non pas à Zagreb, ou bien dans les couvents bénédictins en Hongrie.

rogatu sub scriptorū intercom
mū. placet dī. & p̄dīo am
mē mee. dono p̄p̄tūc̄ p̄c̄. &

Sl. 1. Izvadak iz Kolomanove zadarske isprave s riječju *remedio*
Zbornik isprava samostana sv. Marije u Zadru, fol. 19 r. (prema Novaku)

β̄r̄m̄c̄m̄; n̄r̄a sigilla gont̄. it̄oūq;
comitū. P̄copius acp̄ensis ep̄s. lacut.
Sigmundus z̄agop̄ensis ep̄s. Lacut.
ysaac com̄es lacut. P̄azus com̄ lū.
Cladia com̄ lacū. Saerul com̄ lū.
Afr̄m̄; com̄ lacut. Thomas com̄ lū.
Andr̄a com̄ lacut. Cosmas com̄ lū.
Bochar̄ com̄ lacut. Dionisius com̄ lū.

Sl. 2. Završni dio Kolomanove zadarske isprave s imenima svjedoka
Zbornik isprava samostana sv. Marije u Zadru, fol. 19 v. (prema Novaku)

onus
confessoris

Conferat nobis dñe p̄cō. ⁊ adsalutē. ⁊
sc̄i Ioh̄is uirumq; sollempnitat; ut
Misericordiā tuā q̄s h̄nc. n̄i uelente. beato
confessore tuo h̄ agrio clementer impende. ⁊ nob
peccatorib; ei p̄picare iustragis. ⁊.

Sl. 3. Molitva sv. Fijačriju u sakramentariju sv. Margarete MR 126
(pripis fol. 58 v.)